

Характеристика правовідносин, пов'язаних із застосуванням набувальної давності

Маковій Віктор Петрович,
викладач Херсонського юридичного інституту ХНУВС

Процес інтегрування України до світової спільноти є пріоритетним у розвитку нашого суспільства. З огляду на специфіку та природу, правова реформа, що при цьому здійснюється, відіграє у ньому провідну роль. Цивільне законодавство, як основа розвитку нормативного закріплення приватноправових інтересів, займає одну з домінуючих позицій у такому реформуванні. Вітчизняне законодавство збагачується низкою цивільно-правових інституцій, що займають належне місце серед юридичних конструкцій.

Однією з останніх є введення набувальної давності до Цивільного кодексу України. Даний правовий інститут відіграє роль у цивільному обігу саме як засіб до закріплення майна за суб'єктами, що ним володіють, у випадках, коли вони не мають можливості в силу певних обставин підтвердити підстави виникнення прав, а також в інших ситуаціях.

Дана правова категорія була предметом вивчення таких юристів-науковців як Енгельман І., Толстой Ю., Яворська О., Черпахін Б., Карлова Н. та інші. Разом з тим дослідження правовідносин, пов'язаних із застосуванням набувальної давності згідно положень нового вітчизняного цивільного законодавства не проводились.

Метою даної статті є з'ясування сутності правовідносин, пов'язаних із застосуванням набувальної давності, характеристика їх елементів на підставі аналізу наукових доробок з цього питання.

Проаналізуємо відносини, що врегульовані ст. 344 ЦК України згідно загальноприйнятого підходу щодо характеристики цивільно-правових відносин. Отже, вказані правовідносини є абсолютними. Оскільки суб'єктний склад цих правовідносин такий: з однієї сторони – володілець, який має право розраховувати на можливість стати власником і має певні механізми захисту від

неправомірної поведінки третіх осіб; з іншої – невизначене коло зобов'язаних осіб, що не володіють майном. При тому, що обов'язок останніх має пасивний характер і полягає у тому, щоб не посягати на володіння уповноваженої особи.

Сам факт розміщення статті у книзі 3 “Право власності та інші речові права” говорить про віднесення даного цивільно-правового інституту до норм, які регулюють речові відносини. До того ж розміщення набувальної давності серед норм глави 24 “Набуття права власності” означає безпосереднє віднесення законодавцем її до способів набуття саме права власності.

Як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, право власності може виникати за наявності певних юридичних фактів, зазначених у ЦК. Ст. 328 ЦК України передбачає, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом.

З урахуванням вироблених цивілістикою положень усі юридичні факти, які утворюють правовідносини власності, можна поділити на первісні та похідні. При наявності первісних юридичних фактів право власності виникає на річ вперше або незалежно від волі попередніх власників, а при наявності похідних юридичних фактів право власності виникає у суб'єкта внаслідок волевиявлення попереднього власника.

Аналогічно цивільно-правовій практиці інших країн набувальна давність відтворена у нашому цивільному законодавстві саме як один з первісних способів набуття права власності. Так як права набувача не залежать від волевиявлення попереднього власника, а залежать від сукупності обставин, зазначених у ч.1 ст. 344 Цивільного кодексу: добросовісності заволодіння, відкритості та безперервності подальшого володіння. Між іншим набувальна давність виникла не в даній сфері, а в обороті, саме потребами останнього пояснюється відтворення її в нашому законодавстві. Адже, з урахуванням положень ст.ст. 344 та 335 ЦК, право власності за допомогою набувальної давності може бути набутим як на безхазяйну річ, так і на майно, що належить на праві власності іншій особі.

Необхідно звернути увагу, що закон відмежовує набувальну давність від таких підстав виникнення права власності як знахідка, скарб, набуття права на

бездоглядну домашню тварину, на рухомому річ, власник від якої відмовився (ч.3 ст. 335 ЦК). Тобто норми ст.ст. 336, 338, 341 і 343 ЦК є спеціальними, а в разі, якщо їх не можна застосувати для врегулювання тієї чи іншої ситуації, необхідно використовувати положення ст. 344 ЦК.

Зупинимось на особливостях суб'єктного складу відносин, що є предметом нашого розгляду. Цивільний кодекс містить спеціальну вимогу до володільця – він не є власником майна (воно для нього чуже), тобто дана особа не набула право власності на майно за інших підстав, передбачених законодавством.

Суб'єктом набуття права власності за давністю володіння за новим українським цивільним законодавством може бути будь-яка особа (фізична або юридична), яка є учасником цивільно-правових відносин (ч.1 ст.2 ЦК). Тобто, учасники цивільно-правових відносин, визначені ч.2 ст. 2 Кодексу, не можуть бути суб'єктами набувальної давності, а саме, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Подібної точки зору дотримуються Н.В.Карлова та Л.Ю.Михеева щодо набувальної давності у російському цивільному законодавстві [1; 19]. Причому вони це пояснюють тим, що публічні утворення в силу своєї спеціальної правосуб'єктності не можуть бути визнані господарюючими суб'єктами, як наслідок, набуття ними власності повинно здійснюватись на інших підставах ніж вплив строків набувальної давності.

Останнє твердження може бути застосоване тільки до юридичних осіб, що наділені спеціальною (ліцензійною) правосуб'єктністю, щодо решти ж дане твердження буде хибним. До того ж, згідно ст. 82 ЦК України, на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення зазначеного нормативного акта, якщо інше не встановлено законом, а вказані особи можуть бути опосередковано представлені суб'єктами, визначеними ч.2 ст. 2 ЦК. Подібної точки зору дотримується і Ю.К.Толстой [2; 28]. О. Яворська теж вважає, що давнісними володільцями можуть бути всі суб'єкти цивільних відносин, тобто за даних підстав може виникати будь-яка форма власності [3; 35]. Останнє твердження повністю узгоджується з положеннями ст. 13 Конституції щодо рівності всіх суб'єктів права власності перед законом.

Характеристика фізичних осіб як давнісних володільців надає можливість говорити про можливість набуття майна за допомогою набувальної давності як складову змісту їх загальної правоздатності. Дане положення відноситься як до громадян України, так і інших фізичних осіб, оскільки згідно ст. 26 Конституції України на іноземних громадян та осіб без громадянства на території України поширюється національний режим. Обмеження цивільної правоздатності іноземних громадян можливе лише за рішенням Кабінету Міністрів України у порядку відповідного реагування на дії тих держав, у яких є спеціальні обмеження щодо реалізації прав і свобод громадянами України. Тобто, набувати зазначені особи можуть право власності на майно на загальних підставах за виключеннями, передбаченими законодавством.

Характеризуючи межі дієздатності суб'єктів, що набувають право власності за допомогою набувальної давності, та враховуючи відсутність спеціальної вимоги в нормах ст. 344 ЦК, необхідно позначити наступні судження.

Серед умов, за яких закон визначає виникнення права власності за допомогою давності, є такий реквізит як добросовісне заволодіння, що припускає усвідомлення свого волевиявлення суб'єктом у момент набуття певного майна у володіння. Тобто вольова ознака повинна мати місце на початок заволодіння, оскільки саме від того, яким чином здійснюється заволодіння, залежить подальша можливість виникнення права власності.

Потребує дефініції саме поняття заволодіння, яке чітко не визначене вітчизняним цивільним законодавством. З огляду на викладені вище положення, заволодіння майном повинно бути свідомим вольовим актом. Вольова ознака обов'язково повинна бути наявною саме на момент заволодіння. Тобто, мабуть, можна припустити, що саме заволодіння є ніщо інше як правомірна дія. Хоча кодекс не визначає питання щодо можливості набуття речового права за давністю володіння внаслідок неправомірної дії, однак це впливає з того, що серед основних принципів цивільного права ст.1 Кодексу встановлює добросовісність, розумність та справедливість. Тому безпосередня можливість набуття за давністю володіння неправомірному набувачу не надається.

До того ж, в залежності від того чи іншого випадку набуття майна у володіння така правомірна дія може бути як юридичним актом, так і юридичним вчинком. Якщо таке заволодіння є юридичним актом, то при цьому дані дії повинні мати мету – бажання присвоїти майно, у іншому випадку, такі дії не мають відповідних правових наслідків.

Розгляд заволодіння як юридичного акту має особливе значення з огляду на диференціацію юридичних фактів у цивільному праві. Заволодіння у такому випадку можна віднести саме до юридичних дій суб'єктів приватного права – правочинів. Останнє обґрунтовується положеннями ст. 202 ЦК, згідно якої правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, причому такі наслідки мають юридичне значення саме для даної особи (давнісного володільця). У цивільному праві наявне судження, що процес формування волі особи, спрямований на вчинення правочину, проходить три стадії: виникнення потреби та усвідомлення способів її задоволення, вибір такого способу, прийняття рішення про вчинення такого правочину [4; 215].

Таке заволодіння повинно бути направленим на виникнення права власності. Дійсно, придбаваючи за договором певне майно, але не дотримуючись норм закону щодо правильного його оформлення, особа має можливість набути право власності за набувальною давністю. Для випадку, коли заволодіння розглядається як правочин, ми матимемо наступне.

З огляду на викладене і положення ст.ст. 30,35 ЦК за загальним правилом особа на момент початку володіння майном повинна бути повністю дієздатна. Володіння, що розпочалося недієздатною особою не створює підстав для набуття права власності за давністю. Сплив строків набувальної давності, очевидно, може розпочатись тільки з досягненням особою повноліття. Водночас, у разі, коли фізична особа, яка визнана недієздатною, є правонаступником особи, що раніше заволоділа майном, то необхідно керуватися ч.2 ст.344 ЦК. У такому випадку опікун недієздатної особи зі спливом строку має право вимагати визнання за підопічним права власності на майно (ч.3 ст.41 ЦК).

Щодо інших категорій фізичних осіб з усіченою дієздатністю, то можливість набуття права власності за давністю буде виглядати наступним

чином. Згідно ст.ст. 31,32,37 ЦК відповідно малолітня, неповнолітня та обмежено дієздатна особа має право самостійно здійснювати певні права. З огляду на предмет розгляду даного дослідження цікавим є факт самостійного вчинення вказаними особами дрібних побутових правочинів, тобто таких, які задовольняють їх побутові потреби, відповідають їх фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосуються предмета, що має невисоку вартість. Тобто необхідно визнати, що зазначені особи можуть бути суб'єктами заволодіння, регламентованого ст. 344 ЦК без будь-якої згоди на це їх представників, якщо таке заволодіння відповідає ознакам, визначеним законом. Решта випадків заволодіння майном такими особами може підпадати під дію норм набувальної давності лише за умови наявності згоди на це опікуна або піклувальника.

Викладені положення стосуються такого напрямку застосування набувальної давності як набуття права власності на майно, отримане з певними дефектами правочину (форма, суб'єктний склад тощо). Останній є первісним правочином, однак він став підставою отримання майна у володіння. Саме цей правочин визнається недійсним, однак волевиявлення давнісного володільця винагороджуються регламентацією його дії як такої, що має правовим наслідком виникнення права власності за допомогою набувальної давності.

У випадку придбання у власність безхазяйного майна заволодіння може бути охарактеризованим саме як юридичний вчинок, тобто наперед не визначена мета такого заволодіння.

Характеризуючи юридичну особу як суб'єкта давнісного володіння, звернемося до тверджень Б.Б.Черепакіна, який зазначав, що “подлинным и действительным участником своих правоотношений является само юридическое лицо. Оно осуществляет свою сделкоспособность через свои органы и представителей” [5; 50]. Тобто, якщо працівник юридичної особи, виконуючи свої трудові або службові обов'язки, здійснює акт заволодіння майном, бажаючи тим самим створити право власності для свого працедавця, то право власності за умов дотримання ст. 344 ЦК виникає у самої юридичної особи.

При заволодінні майном у порядку ст. 344 ЦК не виключене також і представництво. Подібної точки зору дотримується і І.Є.Енгельман, до того ж

питання, що при цьому виникають, регулюються положеннями про юридичні дії та представництво [6; 386]. Відповідно до ст. 238 ЦК через представника можуть відбуватися практично всі юридично значимі дії (за деякими виключеннями, наприклад, тих, котрі за своїм характером можуть бути вчинені тільки особисто).

Дії від імені майбутнього власника вправі робити особи, уповноважені на те законом чи договором. Так, якщо майно придбане за правочином, укладеним від імені особи його представником, а правочин згодом визнано недійсним, то дії по заволодінню зроблені не майбутнім власником особисто, а особою, що його представляє. Таке представництво породжує права й обов'язки тільки для особи, що представляється, якщо, звичайно, представник не вийшов за межі наданих йому повноважень.

Не менш актуальною є можливість придбання права власності за допомогою набувальної давності декількома особами. Чинне законодавство не містить цьому заборони, і, на нашу думку, яких-небудь перешкод до такого придбання немає. Для того, щоб декілька осіб придбали право спільної власності в силу набувальної давності, необхідне поширення на кожную з них всіх ознак фактичного складу ст.344 ЦК. Так, кожний з них повинен бажати придбання частки в праві на майно, кожний з них повинен бути добросовісним і т.д.

Як приклад можна запропонувати ситуацію, коли заволодіння майном здійснюється подружжям або членами фермерського господарства, що експлуатують нову річ спільно і користуються одержуваними вигодами.

Окремо слід зазначити про неможливість придбання в силу набувальної давності, наприклад, майна одного з подружжя іншим, який тривалий час володіє та використовує вказане майно. Зазначене впливає з того, що відсутні окремі реквізити давнісного володіння (добросовісність під час заволодіння, відношення до майна). Це не є володінням "як своїм власним", оскільки, отримуючи прибуток від володіння, один з подружжя усвідомлює чи повинен усвідомлювати, що дане майно йому не належить і не буде належати без спеціального правочину про це. Аналогічна ситуація буде наявна в разі, коли один з подружжя вважає майно своїм за законом, тоді наявна помилка не в факті, а в праві, що відповідно

призводить до недобросовісності. Такої ж думки дотримується К.Скловський [7; 18].

Згідно положень вітчизняного цивільного законодавства об'єктом давнісного володіння може бути будь-яке майно, яке може бути у власності учасників цивільних правовідносин. У відповідності зі ст.190 ЦК поняття майно включає в себе окремі речі, сукупність речей, а також майнові права.

У цивілістиці сформувалася наступна точка зору щодо цього. І.Є.Енгельман, посилаючись на положення російського дореволюційного права, вважає, що предметом давності володіння є “речі тілесні”. Оскільки володіння перетворюється у власність, звідки випливає, що мається на увазі речі тільки “тілесні” і набуття права власності на них, і ні в якому не може йти мова про володіння для давності певними правами [6; 339]. Б.Б. Черепакін теж пропонує розглядати під об'єктом давнісного володіння тільки речі [8; 161]. Тієї ж точки зору дотримується й В.Рясенцев [9; 20].

Однак, аналіз норм гл. 23 ЦК та судження цивілістів сучасності [4; 311] дають привід говорити про широке тлумачення майна як об'єкта права власності, тобто включення до його складу речі, сукупності речей та майнових прав. Дійсно майновий стан власника буде повним, якщо склад його майна визначати не тільки сукупністю речей, а й його майновими правами [10].

Аналіз положень про набувальну давність призводить до того висновку, що саме майнові права за набувальною давністю набуватись у власність не можуть. Оскільки майновим правом не можна заволодіти безпосередньо, ним можна заволодіти опосередковано через володіння певною річчю (цінним папером). Тобто, норми про набувальну давність під майном розуміють саме речі або їх сукупність.

Виникає питання щодо можливості використання давності стосовно окремих видів речей. Зокрема, як впливає давність на речі за певними критеріями поділу (індивідуально визначені та визначені родовими ознаками, подільні та неподільні тощо)

Мабуть, логічно припустити, що речі, визначені родовими ознаками, не можуть бути об'єктом давнісного володіння. Подібне твердження підтримується

окремими сучасними цивілістами, на думку яких воно впливає з того, що призначення набувальної давності полягає також у врегулюванні спору між володільцем й власником (або іншим титульним володільцем). Тому як наслідок вказана особа повинна довести своє право за допомогою віндикаційного позову, що можливе тільки стосовно індивідуально визначених речей [1; 34]. Однак призначення набувальної давності в першу чергу полягає у визначенні долі будь-якого майна, яке вилучене за певних обставин з господарського обігу, тобто не можна залишати у стані невизначеності речі, визначені родовими ознаками.

Щодо набуття за давністю права власності на частину речі, то відповідь можна надати з урахуванням особливостей диференціації речей на подільні та неподільні. Стосовно останніх ніяких невідповідностей взагалі не виникає. Частина ж подільної речі може розглядатися об'єктом давності володіння тільки постільки, поскільки можливе набуття цієї частини у власність. В даному разі повинно працювати наступне загальне правило: будь-які речі можуть бути набуті по частинах, якщо давнісний володілець може довести, що його володіння задовольняє визначеним законом реквізітам.

З огляду на останнє специфічним є застосування давності до майна, що перебуває у спільній частковій власності. Якщо, наприклад, декілька осіб володіють таким майном спільно, то кожному належить певна ідеальна частка спільного майна. Тоді збільшення одних та зменшення інших таких часток можливе за допомогою набувальної давності, в разі, коли одні співвласники привласнюють собі більш значні частини доходів ніж це передбачено за правом.

Поки дохід від використання спільного майна розподіляється між учасниками правильно (згідно домовленості або вказівки закону), то й відсутні передумови до зміни їх правового становища. Якщо при здійсненні права спільної власності відбувається збільшення частки котрогось із співвласників, то можливе збільшення його ідеальної долі при умові відповідності такого володіння давнісному. Тобто, при мовчазній згоді стосовно такого стану речей одних співвласників, інші збільшують частку у праві спільної власності за допомогою набувальної давності при дотриманні визначених законом умов.

Характеризуючи об'єктний склад відносин, пов'язаних з застосуванням набувальної давності, не можна оминати таку важливу характеристику речей як оборотоздатність. Стаття 178 визначає під оборотоздатністю об'єктів цивільних прав можливість вільного відчуження та переміщення у господарському обороті. При цьому класифікуються такі види майна у залежності від оборотоздатності:

- 1) об'єкти, які обертаються вільно;
- 2) об'єкти, які обмежені в обігу;
- 3) об'єкти, вилучені з обігу.

Вказана стаття визначає, що види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (вилучені з цивільного обороту), а також об'єкти, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (обмеженооборотоздатні), встановлюються законом.

Таким законом, зокрема, є Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”, згідно якого ядерні матеріали перебувають виключно у державній власності. Законом України “Про природно-заповідний фонд” встановлено, що території природних заповідників є власністю народу України. При цьому ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому законодавством. Подібний випадок маємо у разі можливості набуття права власності за набувальною давністю іноземцями на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Отже, майно, набуте за допомогою давності, повинно відноситись до повністю або обмежено оборотоздатного.

Викладене вище надає можливість зробити висновок, що за набувальною давністю може бути набути повністю чи обмежено оборотоздатне майно. Останнє пов'язане з можливістю отримання певного майна у власність окремими суб'єктами тільки за наявності дозволу (ліцензії).

Доречно буде розглянути питання поширення правил ст. 344 ЦК на плоди, продукцію і доходи. Відповідно до ст. 189 ці об'єкти належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом. Призначення інституту

набувальної давності полягає в тому, щоб про майно, яке втратило хазяїна, проявляли турботу, а це пов'язано з несенням витрат. Володілець піклується про майно як про своє власне, що є однією з умов виникнення права власності.

Таким чином, закон виходить з того, що використання майна таким невластником цілком легітимно, що у свою чергу означає законність присвоєння володільцем плодів і доходів від майна. Вказане підтверджується положеннями ст. 390 ЦК, згідно якої добросовісний набувач повинен повернути власнику лише ті доходи, які були отримані ним чи могли бути отриманими з моменту виявлення неправомірності володіння. Невизнання за володільцем прав на плоди і доходи може спричинити невизначеність їхнього правового статусу в той період, коли попередній власник втратив майно з володіння, а новий володілець ще не став власником.

Цивільним законодавством України у відповідності до загальноприйнятого підходу порядок та строки набуття права власності за набувальною давністю визначено в залежності від об'єкта давнісного володіння. А саме, виділено такі об'єкти як рухомість та нерухомість, причому транспортні засоби та цінні папери виокремлено в окрему категорію разом з нерухомістю щодо порядку набуття права власності. А такий специфічний об'єкт цивільного обороту як земля, взагалі віднесений до сфери регулювання окремого закону, про що мова буде йти пізніше.

Для рухомого майна підставою виникнення права власності за набувальною давністю є юридичний склад, який включає наступні юридичні факти: добросовісне заволодіння, відкрите та неперервне володіння, вплив встановленого законом строку.

Для юридичного складу, що має наслідком виникнення права власності на нерухоме майно, характерним є наявність двох додаткових юридичних фактів – судове рішення про визнання права власності та його державна реєстрація.

Цивільне вітчизняне законодавство містить спеціальні норми щодо застосування набувальної давності для окремих об'єктів за їх правовим статусом. Зокрема, ст. 1157 ЦК визначено можливість набуття права власності за давністю володіння на річ, яка подана на конкурс і не була подарована засновникові

конкурсу або куплена ним. Давнісним володільцем у даному випадку є засновник конкурсу. Причому учасник конкурсу має право у будь-який час пред'явити вимогу про повернення йому речі, поданої на конкурс. Тобто, варіант такого використання давнісного володіння можливий у випадку, коли учасник конкурсу просто не зацікавлений у поверненні речі, а вимоги цивільного обороту направлені на подолання будь-яких невизначеностей щодо майна.

Окремого розгляду потребують ситуації використання давності володіння у відносинах, пов'язаних з іноземним елементом. З урахуванням підходу, що склався у цивілістиці іноземний елемент може мати місце:

— у суб'єктному складі правовідношення (давнісний володілець — іноземець);

— у об'єкті правовідношення (майно, що є об'єктом давнісного володіння, знаходилось за кордоном на момент заволодіння чи на момент спливу строку давнісного володіння);

— у визначенні місця виникнення (припинення) правовідношення (набуття у володіння, сплив строку давнісного володіння).

Для регулювання відносин за участю іноземного елемента застосовуються колізійні норми, а також спеціальні матеріально-правові норми.

Колізійні норми як такі не вирішують питання по суті, а відсилають до тих або інших норм внутрішнього законодавства. Зокрема, такій характеристиці задовольняє норма ст. 43 Вступного Закону 1896 р. до Німецького цивільного укладення, відповідно до якої порядок набуття права власності на майно за набувальною давністю повинно регулюватися законодавством країни за місцем перебування майна на момент заволодіння [11; 285].

Таким чином у першій ситуації необхідно керуватися безпосередньо загальними нормами Цивільного кодексу, оскільки ним не відмежовано можливості давнісного володільця залежно від того іноземець він чи ні.

У наступних випадках, вочевидь, необхідно керуватися положеннями нового вітчизняного законодавства у сфері міжнародних приватноправових відносин. Так, згідно колізійної норми, що міститься у ст. 39 Закону України “Про міжнародне приватне право”, виникнення права власності внаслідок набувальної

давності визначається правом держави, у якій майно знаходилося на момент спливу строку набувальної давності. Таким чином критерієм прив'язки колізійної норми в даному разі є місце знаходження майна на момент спливу давнісного строку. В такому разі необхідно керуватися національним законодавством саме тієї країни, де майно перебувало у вказаний момент, що зовсім відрізняється від положень німецького цивільного законодавства.

І, нарешті, стосовно змісту розглянутих правовідносин. Природа давнісного володіння доволі суперечлива у цивільно-правовій науці. Спробуємо з'ясувати його сутність у загальних рисах з огляду на існуючі напрацювання.

Аналіз статей чинного ЦК не надає нам можливості остаточно стверджувати про однозначність визначення законодавцем поняття володіння як факту чи як права. Деякі дослідники звертають увагу на визначення тільки титульного володіння у гл.31 ЦК (Мельник М. [12], Михайленко О. [13]). На наш погляд, дана глава зосередила норми, які поєднали характеристику як фактичного так і титульного володіння, на що звернули увагу Підпригора О.А. [14], Харитонов Є.О. [15; 336-338], Шевченко Я.М. [16; 358-364]).

З огляду на це досить інтригуючим є судження одного з розробників Цивільного кодексу 2003 року професора Підпригори О.А. щодо надання умовної назви “Право володіння чужим майном” інституту володіння за новим вітчизняним законодавством [17; 276-284]. Тобто у визначенні права володіння законодавчо окреслено фактичне володіння. Таке конструктивне припущення є, мабуть, не досить вдалим. Хоча, безумовно, в цьому є теж певний сенс, адже в певних випадках, говорячи про володіння, наприклад, давнісне, можна припускати наявність так би мовити абстрактних правовідносин володіння. Про наявність останніх виникає можливість говорити з початком правового регулювання випадків фактичного володіння.

Зазначене спробував сформулювати Калмирзаєв М.Б. таким чином, що право володіння – це самостійне абстрактне суб'єктивне речове право, що оформлює та закріплює поряд з правом власності належність певних матеріальних благ суб'єктам цивільних правовідносин, яке має допоміжний характер і у зв'язку з цим нерозривно пов'язано з інститутом набувальної давності. При цьому в

економічному сенсі володіння слугує для позначення економічних відносин присвоєння, а в юридичному – для позначення визначених відносин, врегульованих нормами права [18; 14-18].

Таким чином, з огляду на викладене все ж таки визнавати давніше володіння (як вид фактичного володіння) цивільним правом, що має належне юридичне наповнення, не можна. Однак аналіз положень гл.3 ЦК та суджень окремих цивілістів досить логічним й обґрунтованим видається підхід до давнішого володіння саме як до засобу реалізації цивільного інтересу, якому надається захист на загальних засадах з захистом цивільного права.

З'ясуємо сутність категорії інтересу у цивільному праві. Стаття 15 Цивільного кодексу поряд з правом на захист цивільних прав надає право на захист інтересу, що не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. До того ж положення цивільного законодавства безпосередньо не містять дефініцію поняття інтересу. Разом з тим у цивільно-правовій науці категорія інтересу є досить дослідженою. При цьому під останнім розуміється потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень і знайшла відображення у тих відносинах, у які вступають особи у процесі своєї діяльності [19; 233-244]; передумова виникнення цивільного права [20; 132-143]; об'єктивна причина діяльності суб'єкта, спрямована на задоволення певних потреб у тій чи іншій сфері його діяльності [21]; не заборонені прагнення суб'єктів щодо досягнення певних благ [22; 380]; процес усвідомлення матеріальних і духовних потреб суб'єкта, який передбачає свідомий пошук цілей для їх задоволення та зумовлює діяльність щодо досягнення поставлених цілей [23; 392]. Таким чином, під інтересом необхідно розуміти незаборонені законом і такі, що не суперечать загальним засадам правового регулювання, прагнення особи стосовно ефективної реалізації своїх повноважень, які не визначені як суб'єктивні права цивільним законодавством.

З огляду на викладені положення доречним є приведення офіційного тлумачення поняття охоронюваного законом інтересу, яке здійснене Конституційним Судом України на запит групи народних депутатів щодо сутності даного поняття з урахуванням положень ст. 4 ЦПК. Поняття "охоронюваний

законом інтерес", що вживається в ч.1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям "права", треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам. До того ж відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес - без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки [24].

Всі зазначені дефініції інтересу заслуговують на увагу й надають нам привід до такого висновку: давнісне володіння можна розглядати як засіб реалізації суб'єктами своїх інтересів, незалежно від того в сутність даного поняття вкладено прагнення до привласнення майна, виникнення права власності, чи інша вказана ознака. З урахуванням характеристики давнісного володіння особливо актуальним є судження Єрмоленко В., згідно якого право впливає на інтерес тільки опосередковано через встановлення певних обмежень поведінки людей у процесі діяльності для оволодіння об'єктом задоволення інтересу, а також обмежуючи коло об'єктів, доступних суб'єктам цієї діяльності [23; 392-393].

Підсумовуючи викладені положення, маємо наступне:

- норми ст.ст. 336, 338, 341 і 343 є спеціальними по відношенню до ст. 344 ЦК в частині набуття права власності на безхазяйні речі; відносини давнісного володіння є абсолютними;

- для рухомого майна підставою виникнення права власності за набувальною давністю є юридичний склад, який включає наступні юридичні факти: добросовісне заволодіння, відкрите та неперервне володіння, сплив встановленого законом строку. Для юридичного складу, що має наслідком виникнення права власності на нерухоме майно, характерним є наявність двох

додаткових юридичних фактів – судове рішення про визнання права власності та його державна реєстрація;

- суб'єктами набуття права власності за набувальною давністю можуть бути всі суб'єкти цивільних правовідносин у межах своєї правосуб'єктності. Можливість набуття майна за допомогою набувальної давності можна розглядати як складову змісту загальної правосуб'єктності фізичних осіб з урахуванням меж їх дієздатності. Заволодіння як вольова дія суб'єктів може розглядатися і як юридичний вчинок, і як правочин. Суб'єктному складу давнісного володіння також характерне представництво і множинність набувача;

- виникнення права власності внаслідок набувальної давності з іноземним елементом визначається правом держави, у якій майно знаходилося на момент спливу строку набувальної давності;

- об'єктом давнісного володіння може бути будь-яке майно, яке може бути у власності учасників цивільних правовідносин. Речі, визначені родовими ознаками, не можуть бути об'єктом давнісного володіння. Будь-які речі можуть бути набуті по частинах, якщо давнісний володілець може довести, що його володіння задовольняє визначеним законом реквізітам. Майно, набуте за допомогою давності, повинно відноситись до повністю або обмежено оборотоздатного. Давнісний володілець має право на присвоєння плодів і доходів від майна;

- давнісне володіння, що входить до змісту розглянутих правовідносин, слід розглядати як абстрактне право або інтерес, якому надано правовий захист.

Дана стаття висвітлила тільки окремі особливості правовідносин, пов'язаних із застосуванням набувальної давності, але з огляду на новизну та відсутність правозастосовчої практики з цього питання перспектива подальших наукових пошуків автором не спростовується.

Використана література

1. Карлова Н.В. Михеева Л.Ю. Приобретательная давность и правила ее применения: Практическое пособие. М., 2002. – 96 с.
2. Толстой Ю.К. Приобретательная давность. //Известия высших учебных заведений: Сер. Правоведение. – 1992 - №3 – с.27-31.

3. Яворська О. Проблеми виникнення права приватної власності за давністю володіння (набувальна давність). //Підприємництво, господарство і право. – 2002. - №1 – С.32-35.
4. Цивільне право України: Підручник : У 2-т. Том 1. Під ред. В.І.Борисової, І.В. Списибо-Фатєєвої, В.Л.Яроцького. – К., 2004. - 480 с.
5. Черепахин Б.Б. Волеобразование и волеизъявление юридического лица. //Правоведение. – 1958. - №2 – с.43-50.
6. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву: Историко-догматическое исследование. – М., 2003. – 511 с.
7. Скловский К. Приобретательная давность. //Российская юстиция. – 1999. - №3. – с.18-19.
8. Черепахин Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения. //Советское государство и право. – 1940 - №4 – с.51-61.
9. Рясенцев В. Приобретательная давность (давность владения) // Советская юстиция. – 1991. – №10. – С.20-22.
10. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття майна, майнових прав та корпоративних прав як об'єктів права власності. //Українське комерційне право. – 2004. - №5. – С.9-18.
11. Международное частное право: Иностранное законодательство. - М., 2000. – 432 с.
12. Мельник М. Володіння за новим Цивільним кодексом України. //Право України. – 2004. - №1. – с.91-94.
13. Михайленко О. Інститут володіння: постановка проблем. //Право України. – 2002. - №9. – с.124-128.
14. Підпригора О. Речеві права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України. //Вісник академії правових наук. – 2003. - №4. – с.149-156.
15. Цивільне право України: Підручник. /Є.О.Харитонов, Н.О.Саніахметова. — К., 2003. - 776 с.
16. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х томах. /За заг. ред. Я.М.Шевченко. – Т.1.Загальна частина. – К., 2003. - 520 с.
17. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар /За ред. розробників проекту ЦК України. — К., 2004. - 928 с.
18. Калмырзаев М.Б. Приобретательная давность: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03. – М., 2005. – 23 с.
19. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. - М., 2001. – 411 с.
20. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: “Статут”, 2003. – 351 с.
21. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. //Право України. – 2004. - №8. – с.18-21.
22. Канзафарова І. Відповідальність за порушення законних інтересів як самостійних об'єктів правової охорони. //Держава і право. – Випуск №28. – с.378-381.
23. Єрмоленко В. Інтерес у приватному праві. /Держава і право. – Випуск №28. – с.388-394.
24. Рішення Конституційного Суду України від 1.12.04 №18-рп/2004 "У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)" /Офіційний вісник України. – 2004. - N50. - ст. 3288.